

جامعه‌شناسی تاریخی شیعه در پرتو واقعه کربلا

■ نکته‌ها و تأملاتی در کتاب ■

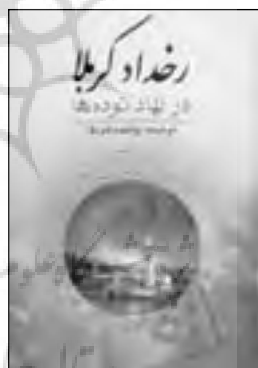
■ رخداد کربلا در نهاد توده‌ها، ترجمه واقعه کربلا فی وجدان الشعبی ■

■ اثر علامه محمد مهدی شمس‌الدین ■

سعید مسعود رضوی

درآمد

ماجرای بزرگ و شگفت‌انگیز عاشورا و شهادت حسین(ع) و یارانش در کربلا، قریب به هزار و سیصد و چند سال است که جوامع اسلامی را درگیر پرسش‌هایی عظیم و تفاوت‌ها و اختلاف‌نظرهایی عمیق کرده است. صرف‌نظر از مناقشاتی که برخی از علما و عامه برخی ملل اسلامی در گذشته و حال در این باره داشته‌اند، ما بقی به این واقعه به‌مثابه درسی بزرگ و آرمان‌هایی پنهان در ضمیر یک رخداد تاریخی نگریسته‌اند. در حقیقت عاشورا و کربلا را همچون رخدادی قلمداد کرده و از آن حادثه، آن روز و آن اقلیم به‌عنوان نمادهایی اسطوره‌ای و نشانه‌شناختی بهره برده‌اند. دلیل این مسئله، پیش از هر چیز، به ماهیت واقعه و هویت پدیدآورندگان آن رخداد باز می‌گردد. خود حادثه نیز چنان تکان‌دهنده است که نیازی به آرایه و پیرایه ندارد. هر جان آگاه و هر ضمیر دانایی برمی‌آشوبد و می‌لرزد. از این همه سببیت و از آن همه استقامت. از این همه دریدگی و آن همه آزادگی. از نکبت یزید و شمر و ابن زیاد و خولی و ... و از عظمت حسین(ع) و عباس(ع) و اکبر و حرّ و حبیب و زینب و همه یاران سیدالشهداء در آن روز غریب.

محمد مهدی شمس‌الدین، رخداد کربلا در نهاد توده‌ها ترجمه محمدجواد معموری، قم: مؤسسه دارالکتاب الاسلامی، ۱۳۸۷.

محمد مهدی شمس‌الدین

نمایش‌نامه‌ها و ... که هر یک، وجهی از این تأثیر ماندگار و متداوم را نمایان ساخته‌اند. همه این‌ها نشانه‌های ارج و گستردهٔ نفوذ ماجرای برخورد سیدالشهداء و یارانش با یزید و لشکریانش را نشان می‌دهد، اما هنوز بسیاری از عالمان و دانشوران دینی و مورخان و مصلحان را راضی نمی‌کند و ایشان در پی فلسفه‌ای ژرف و خوانش متفاوت و نو از آن جریان بزرگ هستند. این خوانش تازه، از آن رو ضرورت یافت که گرد خرافه و لکه روایات کذب و پیرایه تفاسیر ناصواب و نتیجه‌گیری‌های ناهنجار در این عرصه ملاحظه شد. اتفاقاً بسیار هم رواج یافت تا جایی که در دوره جدید نهضتی برای پالایش و نقد آن پدید آمد. علمای بزرگ و نواندیش و روشنفکران مؤمن و اصلاح‌گرا به میدان آمدند تا راه‌گشایی کنند و جبهه‌ای در برابر تحریفات عاشورا و خرافه‌های و پیرایه‌های پدیدآمده پیرامون آن بگشایند. برخی آثار، نظیر کتاب شریف لؤلؤ و مرجان اثر محدث نوری و تحریفات عاشورا تألیف استاد مرتضی مطهری در میان نوشته‌های عالمان متقدم و متأخر معاصر سرآمد این گرایش سنجش‌گرانه و پیرایش‌گر خرافات محسوب می‌شود. در کنار ایشان، آثار پرشور دکتر علی شریعتی و نوشته‌های نغز دکتر سید جعفر شهیدی نیز در زمره راه‌گشایان و بهترین آثار در این عرصه، از روشن‌فکران معاصر ماست. این نمونه‌ها و بسیاری از تلاش‌های دیگر، می‌باید در آثار و مقالاتی انتقادی، بیانگر رویکرد عالمانه و

این زمینه ژرف و این داستان پرهیجان و این تراژدی حزن‌انگیز و این ماجرای غنی و سرشار از درس و نکته و آرمان، البته به عنوان اتفاقاتی تاریخی و ثبت شده به صورت منحصر و مشخص باقی نماند و نمی‌توانست بماند. توده‌های مردم هم نمی‌توانستند این دست‌مایه عظیم انسانی و شورآفرین را رها کنند، لذا حزن و خشم خود را از این فاجعه، با آنچه در اعصار و قرون مختلف بر زندگی‌شان می‌گذشت، در هم می‌آمیختند. فاجعه‌های حیات و محدوده‌های رنج خویش را با ماجرای رنج‌های حسین(ع) و غم‌های کربلا و عاشورا گره می‌زدند و می‌کوشیدند از این منظر به آن منظره‌ها نظر کنند و از این رهگذر عظمت می‌یافتند، قدرت بی‌مثال صبر و پایداری را در خود تقویت می‌کردند و روح فتوت و عزت‌طلبی و ایثار را در خویش تربیت می‌نمودند. این‌ها اثرات و ثمرات پنهان این واقعه و این درس تاریخ بود. اما تنها درس‌ها و اثرات آن رخداد شگرف نیست، چرا که همواره کسان و گروه‌هایی بوده و هستند و خواهند بود که باز این خمیرمایه را به صورتی دیگر درآورند و براساس نیاز خود آن را مورد فهم، سنجش، تفسیر و تأویل قرار دهند.

در کنار این اثر عظیم تاریخی، البته آنچه آشکارا قابل ملاحظه است شعائر عظیم و نمادسازی‌های ظاهری است که در مجموع بزرگ‌ترین دستاورد و امکان مردم‌شناختی و جامعه‌شناسی انسان و مسلمانان و خصوصاً پیروان مذهب شیعه در سراسر جهان، و خصوصاً تر انسان ایرانی را فراهم می‌آورد. این نمادها از روضه و مدیحه و قصص و تعابیر و کیفیت ادای مطالب تا مشکی‌پوشی و سبزپوشی و علم و کتل و فانوس و نخل و زنجیر و سینه‌زنی و نذری و ... را در برمی‌گیرد. فرهنگ عرفانی خاصی نیز در جوف دعاها و آداب مرتبط با این مسئله - محرم و صفر تا اربعین و ... - پدید آمده و هنر دینی نیز رنگی زیبا و پرمحتوا یافته است، آن‌چنان که در تعزیه دیده می‌شود. این امر در دوره‌های قبل بر

دستگاه‌های موسیقی و الحان آواز اصیل ایرانی اثرها داشته و در دوره جدید منشأ پیدایش قطعات عالی موسیقایی شده که بهترین آنها بی‌گمان نی‌نوای استاد حسین علیزاده است. نیز هنرهای تجسمی و تصویری و صحنه‌ای نظیر نقاشی‌ها و فیلم‌ها و سریال‌ها و

بدین کار مبادرت می‌ورزیدند، زیرا اهمیت نظریه‌های سیاسی و تئوری‌های نواندیشانه علامه شمس‌الدین چنان است که خودبخود برخی راه‌گشایی‌های تأویلی و تفسیری برای خواننده ایجاد می‌کند و ماهیت و موضوع نقد یا تحلیل‌های وی را بر مخاطب مکشوف می‌نماید.

محمد مهدی شمس‌الدین در سال ۱۹۳۶م برابر با ۱۳۱۳ هجری خورشیدی در نجف‌زاده شد. پدرش استاد عبدالکریم، از علمای لبنان بود که برای تحصیل و تدریس به نجف کوچید و در آنجا رحل اقامت افکند. شمس‌الدین سی‌وسه سال از عمر خود را در عراق گذراند و در این مدت علاوه بر تحصیل علوم دینی، نزد برخی از آموزگاران بزرگ شیعه، نظیر آیات سید محسن حکیم و سید ابوالقاسم خوبی و ... به فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای اهتمام می‌ورزید. محمد مهدی، در این شهر و در نیمه اول قرن بیستم با دانشورانی همچون محمدرضا المظفر، محمد باقر صدر و محمد حسین فضل‌الله آشنا شد و محفلی نواندیشانه پدید آوردند. این همکاری به پایه‌گذاری، راه‌اندازی و انتشار مجله «دارالاضواء» انجامید. وی با تدریس در دانشکده فقه نجف، به همراه برخی از دوستان و هم‌فکرانش کوشید تا آموزش علوم اسلامی را براساس مبانی و روش‌های علمی متناسب با مقتضیات زمانه ساماندهی کند. در سال ۱۹۵۴م کتاب نظام‌الحکم و الاداره فی الاسلام را تألیف کرد تا به جریان سکولار و به طور مشخص به کتاب معروف علی عبدالرزاق الاسلام و اصول‌الحکم که بیست سال پیش از آن منتشر شده بود پاسخی داده باشد. خود وی انگیزه‌اش را از تألیف این کتاب، اثبات وجود الگو و نظام حکومت در اسلام و رد گسست میان دین اسلام و حکومت دانسته است. (شمس‌الدین، نظام‌الحکم و الاداره فی الاسلام، ص ۷)

در سال ۱۹۵۷ در تأسیس حزب‌الدعوة الاسلامیه که نخستین حزب شیعی در جهان عرب و متأثر از الگوی اخوان المسلمین مصر بود با سیدمحمد باقر صدر همراهی کرد و بسیاری از طلاب لبنانی که در حوزه علمیه نجف مشغول به تحصیل بودند تحت تأثیر شمس‌الدین و فضل‌الله به این جریان پیوستند و همین طلاب و روحانیون بودند که پس از بازگشت به لبنان پایه‌گذار فعالیت‌های سیاسی نوین شیعه در لبنان در

اصیل شیعیان نسبت به ماجرای قیام عاشورا باشد و نتایج آن برای درکی وثیق و فهمی دقیق و مفید و سازنده مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

استاد محمد مهدی شمس‌الدین و سه‌گانه عاشورایی او

یکی از بهترین آثار در این عرصه، کتاب واقعه کربلا فی وجدان الشعبی اثر مرحوم استاد محمد مهدی شمس‌الدین عالم لبنانی تبار است. این کتاب، البته، یکی از آثار سه‌گانه (تریلوژی) استاد شمس‌الدین درباره کربلا و واقعه عاشورا و اثرات و نتایج آن بر جامعه است. وی در طرحی جامع، کوشیده بود نگرشی تاریخی و جامعه‌شناختی و اصلاح‌گرانه به مسئله قیام امام حسین (ع) داشته باشد. از این زاویه، نقدی مشفقانه و عالمانه را آغاز کرد و به گمان ما توفیقی چشم‌گیر در طرح نظرات خود و استدلال بر صحت و ثمرات آن داشته است. این کتاب به ترجمه آقای محمدجواد معموری با عنوان رخداد کربلا در نهاد توده‌ها از سوی انتشارات دارالکتاب الاسلامی در سال ۱۳۸۷ برای نخستین بار به فارسی منتشر شد. براساس این برگردان فارسی، ما

توضیحاتی در باب آن خواهیم داد، اما قبل از آن نگاهی می‌افکنیم به زندگی و امهات عقاید دانشور علامه فقد شیخ محمد مهدی شمس‌الدین فقیه بزرگ شیعه در این روزگار و نظریه‌پرداز مسائل سیاسی و تاریخی. البته بهتر بود که مترجم ارجمند در مقدمه یا مؤخره

چارچوب حزب‌الله شدند. شمس‌الدین نیز در سال ۱۹۶۹ م به لبنان رجعت کرد. وی تا سال ۱۹۷۵ م به فعالیت‌های فرهنگی و تألیف و سخنرانی اشتغال داشت. در این سال به عضویت شورای عالی شیعیان به ریاست امام موسی صدر درآمد و نیابت امام صدر را نیز برعهده گرفت. سه سال بعد، با ناپدید شدن امام

موسی صدر در جریان توطئه دولت لیبی، محمدمهدی شمس‌الدین رهبر شورای عالی را برعهده گرفت. در همین سال انقلاب اسلامی ایران به رهبری مرجع تقلید و روحانی پرآوازه شیعه، آیت‌الله امام خمینی به اوج و پیروزی رسیده و این امر، آغاز چالش‌های نوین سیاسی و فکری برای شمس‌الدین و بسیاری از علمای شیعه در سراسر جهان بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، علامه شمس‌الدین کوشید بدون هیچ‌ان و با تعقل و دور اندیش با آن برخورد کند. وی به‌رغم علاقه و هواداری از انقلاب و امام خمینی، بر هویت مستقل شیعیان لبنان تأکید ورزید و با توجه به وضعیت خاص لبنان به لحاظ تنوع طایفه‌ای و تکثر مذهبی، مدل خاصی از حکومت متناسب با این وضع را مناسب این کشور می‌دانست. شمس‌الدین تعلق خاطری عمیق به جنبش امل داشت و آن را جریان‌ی فراگیر و دربردارنده همه گرایش‌ها و سلايق شیعیان می‌دید. با انشعاب حزب‌الله و درگیری‌های نابخردانه و خونین سال‌های ۸۹ - ۱۹۸۸ میان این دو گروه شیعه، شمس‌الدین تأملات و پرسش‌های تازه‌ای را مطرح کرد. او که تأثیر عمیقی از این تقابل‌ها و مسائل تازه گرفته بود، کوشید نظریات مستقل و تازه‌ای را مطرح کند. از جمله تئوریزه کردن نوعی دموکراسی اسلامی است که در مقدمه تجدید چاپ ۱۹۹۰ کتاب *نظام‌الحکم* و اداره الاسلامیه بر آن تأکید می‌کند و از جمله به این باور رسیده است که در دوران غیبت معصوم (ع)، دموکراسی عامل مشروعیت نظام سیاسی است و اعمال اراده امت مبتنی بر وجود سازوکارهای دموکراتیک است (همان، چاپ دوم، صفحات ۲۳۴ و ۲۳۵) این نظریه و برخی مواضع علامه شمس‌الدین با واکنش‌ها و نقدهایی همراه شد. اما خوش‌بختانه شخصیت علمی و متین استاد شمس‌الدین سبب شد تا باب بحث‌های تازه و نقدهای متین نیز باز باشد و غنای مباحث مرتبط با فکر و فقه و فلسفه سیاسی شیعه افزون‌تر شود. استاد علامه

محمدمهدی شمس‌الدین در سال ۲۰۰۱ میلادی برابر با ۱۳۷۹ خورشیدی در بیروت چشم از جهان فروبست.

با این مقدمات می‌توان حدس زد که تراوشات قلم استاد شمس‌الدین از چه اهمیتی برخوردار است و او چه مواضعی در باب مسائل مهم و بنیادی فکر دینی، و بطور خاص اندیشه‌های شیعی، می‌تواند داشته باشد. بجز کتاب واقعه کربلا فی وجدان الشعبی، دو کتاب دیگر نیز در همین زمینه از سوی شمس‌الدین تألیف شده است: *ثورة الحسين؛ ظروفها الاجتماعية و آثارها الانسانية* و *انصار الحسين (ع)؛ دراسة عن شهداء ثورة الحسين*. این سه کتاب، هر سه توسط آقای معموری ترجمه شده و کتب اخیر در سال ۱۳۸۵ با عنوان‌های یاران حسین؛ مطالعه‌ای تاریخی درباره شهیدان کربلا و قیام حسینی؛ زمینه‌های اجتماعی و پیامدهای انسانی توسط انتشارات کلمه الحق به چاپ رسیده است. مترجم به‌درستی در مقدمه می‌نویسند: «با توجه به اهمیت نهضت حسینی که حرکت‌های اجتماعی، سیاسی و فکری فراوانی را در پی داشته، بسیاری به نگارش درباره آن همت گماشتند. مقتل‌نویسی اولین و غالب‌ترین سبک نگارش در موضوع قیام کربلا است که حتی تا زمان معاصر نیز، البته با نگاهی متفاوت، امتداد یافته است. در این میان مطالعات اجتماعی و سیاسی قیام و زمینه‌ها و پیامدهای آن، اهمیت فراوانی دارند که این نوع نگرش به قیام امام حسین (ع) به دوران معاصر اختصاص دارد... بنابراین ادعای نویسنده، هر سه کتاب (آثار علامه شمس‌الدین) در موضوعات مورد بررسی خود پیشگام هستند. این ادعا چندان بی‌راه نیست... اهمیت کتاب حاضر در مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای وسیع نگارنده است و نگاه تاریخی او به جریان سوگواری حسینی ارزش فراوان دارد؛ چه آن که مراسم عزا و مراثی حسینی و آیین زیارت از ابتدا مانند زمان حاضر نبوده است و طی دوره‌هایی خاص، تغییرات و پیشرفت‌هایی بر آن حاصل شده تا به شکل کنونی آن درآمده است» (صفحات ۵ و ۶)

درون‌مایه کتاب و ملاحظات

کتاب رخداد کربلا در نهاد توده‌ها با ترجمه‌ای خوب و سهل و ممتنع در دسترس قرار گرفته و نثر عربی کتاب

نیز همین گونه است، از این نظر اثری قابل فهم و بسیار مفید منتشر گردیده، اما می‌شد با ذوق و درایت بیشتر، نثری زیبا و آراسته و متناسب با موضوع داشت. مثلاً عبارت «گسترش وجود شیعی» (ص ۳۵) یا به کارگیری واژه «رژیم» به جای «حکومت» در متنی با خصلت‌ها و نقل قول‌های آرکائیک جالب نیست. بجز این موارد که اندک است و اگرچه حسن قلمداد نمی‌شود، باری عیبی هم پنداشته می‌شود، باید گفت که کتاب ۵ فصل دارد. نخستین مباحث فصل اول. نگاهی اصطلاح شناسانه و تاریخی به ماجرای عاشورای حسینی است. ماجرای که مؤلف با عنوان «انقلاب» از آن یاد می‌کند. اما به نظرم «واقعه» و «نهضت» از «ثوره» یا «انقلاب» مناسب‌تر است، زیرا «انقلاب» براساس تعاریف و ادراک جدید، در پی دگرگونی وضع سیاسی یا اجتماعی، به یک جنبش اطلاق می‌شود و نهضت حسینی اگرچه سراسر حیات مسلمانان را زیر و رو کرد، اما خود وارث دستاورد خود نبود و بر حکومت غالب و فاسد اموی غلبه نکرد. در نقل حوادث و وقایع، بهترین منابع مستند کار شمس‌الدین بوده و وی به کمال از منابع متقدم شیعه و سنی بهره گرفته است. او ضمن نقد دیدگاه‌های منفی نسبت به نهضت امام حسین (ع) که منشأ آن تحریک امویان و سپس تلاش‌های خلفای عباسی بوده، دلایل نفوذ نهضت به وجدان مسلمانان را بررسی و معرفی می‌کند، چهار راه: عنصر اعتقادی، کوشش‌های امامان اهل بیت (ع)، ویژگی‌های تراژیک و وضعیت روانی مسلمان شیعی را به عنوان زمینه‌های گسترش نفوذ نهضت معرفی می‌کند. مؤلف می‌نویسد: «واقعه کربلا، حرکتی اسلامی بود که توسط یکی از بزرگان مسلمانان رهبری شد. هر چند مسلمانان در میزان قداست امام حسین (ع) اختلاف نظر دارند و برخی او را معصوم و دیگران با آنان مخالف هستند؛ لیکن همگی بر صلاحیت و شایستگی ایشان در مقابله و اصلاح انحرافات فکری و عملی حاکمان اذعان دارند و تلاش برای رسیدن به قدرت در جهت تحقق این اهداف را حق او، و بلکه بر او واجب می‌دانند» (ص ۴۳)

به جز فصل اول که بحث‌های نیمه کلاسیک تاریخی و برخی ابداعات نظری در آن دیده می‌شود، از فصل دوم به بعد، درخشش فکر تحلیلی و بدایع تفسیری او نسبت

به واقع نمایان می‌شود.

در فصل دوم با عنوان زیارت، ابتدا نظرات مخالف و منتقد را طرح و از ابن تیمیه آغاز می‌کند که زیارت قبر پیامبر اکرم (ص) و در نتیجه زیارت سایر قبور را حرام می‌داند. اما «ابن تیمیه به روایاتی در این زمینه استناد کرده است که دلالتی بر موضوع ندارند از استحسان بهره گرفته است که در استنباط فقهی حجیت ندارد» (ص ۵۱) شمس‌الدین با اتکا به نظرات فقها و مستندات روایی و تاریخی فراوان، خلاف نظر ابن تیمیه و همکارانش را نشان می‌دهد. او سپس زیر عنوان «اهداف و نتایج زیارت امام حسین (ع)» می‌نویسد: «شاید بتوان گفت که تمایز شیعیان با دیگر فرق اسلامی، توجه ویژه آنان به زیارت قبر مردان و زنان پاک در تاریخ اسلام و اصرار شدید آنان در استمرار بر این کار باشد» (ص ۶۱)، این ویژگی البته مستنداتی دارد و نتایجی که بدان اشاره می‌شود، اما شمس‌الدین به نقد تلقی نادرست از زیارت نیز می‌پردازد. او می‌نویسد:

«... اهل بیت توانستند زیارت را که سنتی اسلامی بوده و در میان مسلمانان رواج داشت، به نهاد و آیینی سیاسی و اجتماعی و فرهنگی تبدیل کنند و آن را در ژرفای فرهنگ شیعی جای دهند. اشتباه شیعیان در نحوه آیینی شورانگیز که همواره شاهد و منتقدی بر حکومت و نحوه عملکرد آن در جامعه بود، عقب نشست. هنگامی که بنیان فکری انسان شیعی از درون متلاشی شد و از تمام ویژگی‌های اساسی‌اش تبری جست، فهم خود را از فعالیت‌هایی که قرار بود خوراکی روانی و فکری برای او باشد، تغییر داد و به این ترتیب زیارت در میان شیعیان کارکردی تخریبی و توجیهی برای موقعیت مأیوس‌کننده او شد. این امر به طور کلی برای انسان مسلمان اتفاق افتاد...» (ص ۶۲) و نیز می‌افزاید: «در صورتی زیارت اثربخش خواهد بود که همراه با آگاهی و بینش زایر نسبت به نقش زیارت شده در تاریخ اسلام و جایگاهش در تحقق مبانی اسلامی بوده باشد... در صورتی که مفهوم زیارت به درستی درک شده و با اهدافی که برای آن پدید آمده، دنبال شود، این توانایی را دارد تا تحولی درونی در انسان شیعی پدید آورده و وضعیت سازش‌پذیری او را به وضعیتی فعال و پرشور تبدیل کند.

باعث شگفتی است که چگونه شیعه و برخی از

شعر فارسی به مراتب این دامنه وسیع‌تر است. نه فقط اشعاری در مدح اهل بیت و حسین(ع) که از قرون چهارم و پنجم بازمانده، از قرن هفتم و اوایل هشتم، نوعی نوحه را می‌توان دید که در شعر شاعر بزرگ و سربلند ایران سیف‌الدین فرغانی قابل ملاحظه است به این مطلع،

ای قوم در این عزا بگریید

بر کشته کربلا بگریید

این مرثیه به جایی می‌رسد که شاعر می‌سراید: «من می‌گویم شما بگریید» و این نشانه‌ای مسلم بر قدمت مرثیه‌سرایی است.

در واپسین فصول کتاب، مبحث سوگواری و سنت گریستن بر حسین(ع) مورد بحث قرار گرفته است. استاد شمس‌الدین در فصل چهارم، ضمن ریشه‌شناسی تاریخی و مرحله‌بندی سوگواری و عزای حسینی، وضعیت معاصر و گمانه‌ای بر آینده را مطرح می‌کند. بحث تاریخی او فوق‌العاده است و نوعی تاریخ مردم‌شناسانه و نشانه‌شناسانه در جوامع شیعی، از منظر سوگواری است. اما در باب «وضعیت معاصر و پیش‌بینی آینده» وی نوعی راهکار تربیتی و برنامه‌ریزانه را پیشنهاد می‌کند که بعید است به‌زودی محقق شود و اگر فرض بر وجود آن باشد، حالت خود‌انگیخته و پرشور فی‌البداهه‌ای که قرن‌ها بر غنای مجالس سوگ افزوده و آن را حفظ کرده، با تجویز و کنترل، به امری یک‌سویه و کم‌مایه بدل خواهد شد. هدف شمس‌الدین چنان که خود می‌گوید آن است که «چشم‌انداز آیین عزای حسینی را به گونه‌ای ترسیم می‌کنیم که هم اصالت آن حفظ شده و خللی به قداست آن و کارایی‌های روحی و تربیتی آن وارد نشده باشد و هم این که با زمان حرکت کرده و پاسخ‌گوی نیازهای روز باشد...» (ص ۲۷۹) اما آیا این امر با روح اساطیری، عاطفی و خود‌بنیاد عزاداری قابل جمع است؟ این امری است که آینده‌ای نه چندان دور به ما نشان خواهد داد.

کتاب رخداد کربلا در نهاد توده‌ها اثری ارزشمند و پرمایه از نویسنده‌ای فهیم و عالم، در جامعه‌شناسی تاریخی رخداد کربلا و آیین‌ها و زیارات و ادب مربوط بدان است. ترجمه‌ای قابل اعتماد دارد که نثر فارسی آن متوسط و اغلاط مطبعی فراوان دارد، خواندن این اثر برای خوانندگان ایرانی مفید و مغتنم است؛ والسلام

رهبران معنوی آن در فهم آیین زیارت دچار اشتباه شده و آن را تنها تکریم و تعظیم اشخاص پنداشتند. تصور غلط آنان موجب شد تا بسیاری از اهداف تربیتی متعدد و چندجانبه زیارت مورد غفلت و بی‌مهری قرار گیرد» (۶۴ - ۶۶)

این تلقی، که نوعی گرایش عقل‌گرا در پس آن دیده می‌شود، البته به مستندات نقلی هم بی‌توجه نیست. روایات متعدد از ائمه در باب زیارت و فضیلت‌های مترتب بر آن نقل می‌شود. منابع این احادیث بسیار غنی است و نشان‌دهنده تسلط ستایش‌انگیز مؤلف بر متون سلف. این امر واکنش حکومت‌های اموی و عباسی و اخیراً وهابی را برانگیخته و گاه با اعمال نامعقول و افراطی به ویرانی قبور و مزارات مورد علاقه شیعیان دست زده و خشونت‌های ناجوان‌مردانه‌ای نسبت به زائران شیعه ابراز می‌کنند. اما «هرچند برخورد با زائران و فشار بر آنها و سپس ویرانی قبر و تداوم سرکوب زائران، توانست برای مدت اندکی جریان زیارت را کند کرده و یا آن را متوقف سازد، لیکن نتوانست به طور کلی بر آن فائق آید.

شیعیان از هر فرصت پیش آمده برای دوباره به جریان درآوردن آیین زیارت استفاده می‌کردند و پس از یک دوره فشار و خفقان، بر زیارت امام حسین به مراتب افزوده می‌شد... (ص ۸۳)

استاد شمس‌الدین سپس به بررسی محتوا و کیفیت زیارت‌نامه‌های امام حسین، عاشورا و کربلا، و نیز زیارت‌نامه حضرت عباس و حضرت علی‌اکبر و شهدای کربلا می‌پردازد و ضمن تحلیلی دقیق، نمونه‌هایی از آنها را می‌کند. از جمله: «اللهم اجمعنا و ایاهم فی جنتک مع الشهداء و الصالحین و حسن اولیائهم رفیقاً. استودعکم الله و اقرء علیکم السلام. اللهم ارزقنی العود الیهم و احشرنی معهم یا ارحم الراحمین» (۱۳۱)

در فصل سوم؛ به بحث مرثیه و مرثیه‌سرایی مطرح شده و با توجه به زمینه‌های ادبی و تاریخی مورد بحث قرار گرفته است. روایاتی از ائمه هدی خاصه امامان

پنجم و ششم (ع) در باب محمدت سرایش شعر برای اهل بیت و امام حسین (ع) نقل شده و سپس گفتارهایی درباره مرثی و ماهیت ادبی و زیباشناختی این اشعار ترازدیک. بحث‌ای این بخش البته خصلت و بلاغت عربی دارد و لذا ما وارد آن نمی‌شویم ولی در

